

Усенародны рух за наданне беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай (да 25-годдзя Закона “Аб мовах у Беларускай ССР” - 26 студзеня 1990 г.)

(Працяг. Пачатак у папяр. нумарах.)

Як сведка, непасрэдна ўдзельнік усенароднага змагання за бяспечную духоўную сваянасць беларускай мовы, аўтар дадзенай публікацыі не мог не нарадавацца ўсёму таму, што адбывалася ў нашым грамадстве. Стваралася ўражанне, што людзей нічога не хвалюе, акрамя як роднай беларускай мовы. Для некаторых актывістаў ТБМ - дый і не толькі іх! - з'яўленне ў друку праекта Закона аб мовах была такой вялікай падзеяй, што сваё ўспрыняццё яе стараліся выказваць не празначнымі словамі, а вершаванымі радкамі. Такі варыянт выбраў і старшыня Чавускай раённай Рады ТБМ Мікола Салаўцоў. Свой першы ў "Настаўніцкую газету" (8 студзеня 1990) верш "Роднай мове" пачаў такімі радкамі: Роднай мове - глом набатаў, Мой вянок благаслаўленняў, Запрашаючы дахаты - Падыму яе з каленяў.

а другі - "Дзякуй моўным генералам" (меў на ўвазе Багдановіча, Купалу, Коласа, Куляшова) заканчваў так: Сёння мова ажывае На шляху Перабудовы, Хай квітнее ў родным краі, Хай шчырыя наша мова!

Пры жаданні такога настрою вершаў можна знайсці нямала ў тагачасным перыядычным друку. Гэта толькі сёння афіцыйныя газеты і часопісы баяцца друкаваць усё, што датычыць шляхоў і спосабаў вырашчвання беларускай мовы ад пагібелі і саміх беларусаў ад такой жа злыбды. Ніколькі не перабольшу, сцвердзіўшы, што абмеркаванне праекта Закона "Аб мовах у Беларускай ССР" адразу ж пасля яго апублікавання набыло пасапраўднаму агульнанародны маштаб. І што самае важнае: удзельнікі той па праву гістарычнай дыскусіі ў пераважнай сваёй большыні цалкам усвядомлена, з глыбокай перакананасцю, а не па чыёйсьці падказцы выступалі за наданне ў рэспубліцы статусу адзінай дзяржаўнай мовы толькі беларускай. Стваралася ўражанне, што наш народ нібыта і не закрунула ні царская, ні савецкая палітыка русіфікацыі. Але гэта было зусім не так: мова ж яго знаходзілася на задворках, не выкарыстоўвалася дзеля абслугоўвання службовага справаводства, навукі, адукацыі (акрамя сельскай мясцовасці), рознага характару масавых культурна-асветніцкіх мерапрыемстваў. І калі беларусы і ў такой экстрэмальнай сітуацыі выступалі за родную мову, дык так і хочацца сказаць, што іх сам Усявышні нябачна скіраваў на гэты праведны шлях.

Паколькі 15 студзеня 1990 года заканчваўся тэрмін абмеркавання праекта Закона, усе атрыманыя рэдакцыямі газет матэрыялы не друкавалі,

а перасылаліся ў Вярхоўны Савет БССР. Там іх быў не адзін мех! Шкода толькі, што той багаж думак не быў даведзены грамадскасці, не стаў прадметам навуковага аналізу.

Актыўная дзейнасць ТБМ, плённая праца высокай кваліфікацыі прафесіяналаў над напісаннем праекта Закона аб мовах, з'яўленне апошняга ў газетах і часопісах, шырокае, спраўнае абмеркаванне гэтага дакумента з удзелам шырокіх колаў грамадскасці не маглі не даць пазітыўных вынікаў па вяртанні беларусаў да ўласнага нацыянальнага жыцця. Ніводзін з папярэдніх 1989 году гадоў не мог параўнацца з ім па маштабе ўкаранення беларускай мовы ў практыку. Вось некаторыя паказальныя факты па так моцна зрусіфікаваным Менску: у 1989 годзе адкрыта 166 беларускамоўных груп у 89 беларускамоўных садах; у 1989/90 навучальным годзе створана 29 беларускамоўных класаў (Настаўніцкая газета. 1990. 31 студзеня). За час існавання прэзідэнцкай сістэмы кіравання краінай (а гэта ж больш, чым 20-гадовы тэрмін!) не было ніводнага такога года.

Спыненне згодна з указаннем уладных структур абмеркавання Закона аб мовах зусім не азначала, што ў СМІ неабходна адмовіцца ад асвятлення розных аспектаў моўнай практыкі як тэарэтычнага, так і практычнага характару. Яна працягвала хваляваць нацыянальна свядомыя пласты грамадскасці. Па-своему хвалявала і прадстаўнікоў чыноўніцкага апарату. На адсутнасць сярод іх праціўнікаў адраджэння беларускай мовы ніяк не даводзілася разлічваць, бо ці мала хто з іх яшчэ тры - пяць гадоў назад вытурваў яе з афіцыйнага жыцця, асабліва з навучальных устаноў. У Менску адным з самых заўдзяжных праціўнікаў іх беларусізацыі быў загадчык аддзела адукацыі Першамайскага раёна Г. Д. Дылян. Сур'ёзную, усебакова абгрунтаваную скаргу на яго далі ў газету "ЛіМ" (19.01.1990. С.4) сябры Гарадскога бацькоўскага камітэта беларускамоўных класаў і школ А. Шамак, А. Харламаў, М. Кійка і інш. У большыні выпадкаў улады становіліся на бок тых, хто выступаў у абарону беларускай мовы, бо мінулі тыя часы, калі можна было здэквацца, выпіраць аб яе ногі.

І вось нарэшце прыйшоў, не сумняваюся, для абсалютнай большыні беларусаў доўгачаканы, знакавы ў айчыннай гісторыі дзень - дзень 26 студзеня 1990 года, калі Вярхоўны Савет БССР павінен быў разглядаць праект Закона аб мовах. Стаяла сярэдзіна зімы, але той дзень нагадаў ясна, нібыта жадаючы паказаць беларусам, што для іх прыйшла самая прыгожая пара года. Не скажу, як у сельскай мясцовасці, а сталіца была поўнацю бяснежная, што з'яўляецца рэдкасцю для нашага краю.

Паводле маіх падлікаў, якія вяду з 1967 года, 24 студзеня 1990 года сярэднедзённая тэмпература складала +2, 25-га - +2, 26-га - +4. Ну ці ж зіма гэта?!

Асабіста для мяне дзень 26 студзеня 1990 года быў адметны яшчэ тым, што, не будучы дэпутатам, камуністам, атрымаў Гасцявы білет № 163 на права прысутнічаць на ўсіх паседжаннях Чатырнаццаці сесіі Вярхоўнага Савета БССР 11-га склікання. Такаго гонару, як казалі аўтарытэтных работнікаў Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР, я заслужыў сваімі артыкуламі па праблеме адраджэння беларускай мовы, палажэнні якіх выкарыстоўвалі пры напісанні праекта і самога Закона "Аб мовах у Беларускай ССР". Што ж, для мяне такая ацэнка была вельмі ганаровай і павінна была стаць яшчэ больш ганаровай, калі прымуць праект Закона, увядуць яго ў дзеянне.

6. Праекту Закона "Аб мовах у Беларускай ССР" дэпутаты сказалі: "Так!"

Вяўленаму беларускім народам пазітыўнаму погляду на роднае слова яшчэ да пачатку апублікавання праекта Закона аб мовах і да вынясення яго на разгляд вышэйшага заканадаўчага органа рэспублікі можна пры пацібальнай ацэнцы смела паставіць, калі не пяць, дык чатыры. Уладам гэта не магло не быць невядомым. І тым не менш, цвёрдай упэўненасцю, якой на практыцы будзе сацыяльная роля беларускай мовы, а разам з ёю і лёс самога беларускага народа, мала хто мог пахваліцца, ад чаго толькі павялічвалася ўвага да працы прызначанай на 26 студзеня 1990 года - без перабольшвання знакавай для айчыннай гісторыі даты - Чатырнаццаці сесіі Вярхоўнага Савета БССР адзінаццатага склікання. Старшынстваваў на ёй дэпутат, вядомы беларускі пісьменнік, навуковец Іван Навуменка. Першымі на парадак дня сесіі былі вынесены пытанні: "Аб праектах Закона Беларускай ССР "Аб мовах у Беларускай ССР", "Аб мовах у Вярхоўнага Савета Беларускай ССР "Аб парадку ўвядзення ў дзеянне Закона Беларускай ССР "Аб мовах у Беларускай ССР" і Закона Беларускай ССР "Аб дапаўненні артыкула 68 Канстытуцыі (Асноўнага Закона) Беларускай ССР".

З грунтоўным дакладам па першым пытанні выступіла старшыня Камісіі Вярхоўнага Савета БССР па падрыхтоўцы прапаноў аб заканадаўчым урэгуляванні статусу беларускай, рускай і іншых моў, якімі карыстаецца насельніцтва Беларускай ССР, намеснік Старшыні Савета Міністраў БССР, дэпутат Ніна Мазай. Прысутныя ў зале пачулі ад яе пра беларускую мову шмат такога, чаго так баяліся выказаць услых на працягу апошніх 60-ці гадоў. Вось колькі вытрымак

з даклада: "... мова не толькі сродак зносін паміж людзьмі, яна з'яўляецца асновай культуры народа і яе важнейшай састановай часткай. Кожная мова, у тым ліку і наша, яе агульнанародная, літаратурная, жывая мясцовая і гістарычная разнавіднасць - неадзінадушны народ, а ўсёму чалавецтву. (...) У ёй адлюстраваны народны побыт і традыцыі, тое, што называецца душой народа".

Каб дэпутаты лепш зразумелі неабходнасць карэнным чынам мяняць моўнае становішча ў рэспубліцы, дакладчыца паказвала яго такім, якім яно ў сапраўднасці было:

"Паступовае звужэнне сфер прымянення беларускай мовы ў практыцы прывяло да таго, што сёння роля беларускай мовы ў гаспадарчым, культурным, грамадска-палітычным жыцці рэспублікі звядзена да мінімуму, а часам зусім ігнаруецца ў зносінах. Гэта... адмоўна адбіваецца на распаўсюджванні нацыянальнай мастацкай літаратуры, вядзе да страт у шырокіх масах насельніцтва пачуцця каштоўнасці нацыянальнай культуры, дэфармацыі, якія, у прыватнасці, знаходзяць сваё праяўленне ў нігілістычных адносінах пэўнай часткі насельніцтва да беларускай мовы".

Як гэта спаўна, аб'ектыўна адлюстроўвае і сучасную моўную сітуацыю ў Рэспубліцы Беларусь! У краіне, палітычнае кіраўніцтва якой не саромеецца называць яе суверэнай, з высокаразвітай нацыянальнай культурай. Не, яна не можа быць такой пры поўным паралюшы беларускай мовы. Па-за роднай мовай не існуе, не развіваецца нацыянальная культура, а адбываецца злачыны працэс культурна-моўнай асіміляцыі народа. І гэты працэс набывае яшчэ больш злачынны характар, калі да яго прамое дачыненне мае сама дзяржава.

Дакладчык высока ацаніла больш чым чатырохмесячную працу Камісіі па падрыхтоўцы прапаноў аб заканадаўчым урэгуляванні статусу беларускай, рускай і іншых моў, якімі карыстаецца насельніцтва рэспублікі, паіменна пералічыла ўсіх яе ўдзельнікаў на чале са старшынёй Рабочай групы Нілам Гілевічам. Такіх жа удзельнікаў разам з ім налічвалася 15 чалавек. Назаву толькі некаторых з тых, чыя прафесійная дзейнасць была найбольш звязана з культурна-моўнай сферай, каб пераканаць чытача, што ёю займаліся вельмі дасведчаныя асобы: акадэмік-сакратар Аддзялення грамадскіх навук АН БССР Мікалай Бірыла, міністр народнай адукацыі БССР Міхаіл Дзямчук, сакратар Менскага гаркама КПБ Пётр Краўчанка, член-карэспандэнт АН БССР, дырэктар Інстытута мовазнаўства

АН БССР Аляксандр Падлужны, дацэнт кафедры сацыялістычнай культуры Менскай вышэйшай партыйнай школы Вячаслаў Рагойша, прафесар, загадчык кафедры беларускага мовазнаўства Менскага дзяржаўнага ўніверсітэта Міхаіл Яўневіч, дацэнт гэтай жа кафедры Пётр Садоўскі, пісьменнік Барыс Сачанка, намеснік дырэктара Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ Юрый Смірноў, загадчык кафедры тэорыі, гісторыі і права БДУ імя Леніна, доктар юрыдычных навук Аляксандр Абрамовіч. Нават пры разглядзе самых складаных пытанняў моўнага становішча ў БССР - а яно і сапраўды было такім -, гэтыя кампетэнтныя асобы не маглі памыліцца, як гэта памыліліся і нарабілі цяжкапапраўнай бяды недасведчаныя ў моўным пытанні чыноўнікі, навязаўшы народу ў траўні 1995 года ганебны рэфэрэндум.

Абгрунтоўваючы правамернасць беларускай мовы быць адзінай дзяржаўнай, Ніна Мазай слухна згадала, што на ёй "сабрана багатая культурная, гістарычная, навуковая спадчына нашага народа, дасягнула сусветнага ўзроўню беларуская савецкая літаратура", а таксама нагадала дэпутатам і гасцям, што ў гісторыі міжваеннай БССР быў час, калі беларуская мова вызначалася, "як мова, пераважная для зносін паміж дзяржаўнымі, прафесійнымі і грамадскімі ўстановамі і арганізацыямі".

Зусім нялішнімі, улічваючы рэальны стан рускай мовы ў канцы 1980 - пачатку 1990 гадоў, былі ў дакладзе такія словы: "... дзяржаўны статус беларускай мовы ні ў якой меры не прыніжае рускай мовы і мовы іншых нацыянальнасцей, не прычыняе прынцыпам роўнасці нацый і раўнапраўя моў..." З гэтай праўдзівай ацэнкай не пагодзяцца толькі палітыкі, што прыйдуць да ўлады ўлетку 1994 года і ўвядуць у краіне прэзідэнцкую сістэму кіравання.

Не выключаючы, што хтосьці з дэпутатаў не змог знаёміцца з дакладам Міхаіла Гарбачова "Аб нацыянальнай палітыцы партыі ў сучасных умовах" на вераснёўскім (1989) Пленуме ЦК КПСС, у Ніны Мазай мелася вельмі пільная патрэба азнаёміць іх з такімі справядлівымі словамі партыйнага лідара: "Перш за ўсё мы зыходзім з таго, што карэннае насельніцтва ўсіх рэспублік, безумоўна, мае поўнае права зацвердзіць сваю мову ў якасці дзяржаўнай, інакш кажучы, стварыць правыя ўмовы для яе захавання і развіцця. Гэта не толькі юрыдычнае пытанне, гэта пытанне палітычнае, паколькі размова ідзе аб самаадчуванні нашых народаў, іх зразумелым імкненні захаваць сваю нацыянальную самабытнасць".

Як на мой розум, уні-

кнўшы ў сэнс гэтых справядлівых слоў і не прагаласаваць за наданне беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай у рэспубліцы, мог толькі безнадзейна хворы на нацыянальны нігілізм чалавек. Такіх, зразумела, не магло не быць сярод дэпутатаў, улічваючы наступальны, маштабны характар балышавіцкай ідэалагічнай працы ў БССР па апрацоўцы яе людзей у духу ўяўнага пралетарскага, сацыялістычнага інтэрнацыяналізму. І не магу сказаць яшчэ і такога: толькі за адну гэтую цытату з даклада Міхаіла Гарбачова мы, беларусы, не можам не паважаць яго, бо пры заняцці ім і значыць усёй КПСС іншага погляду на нацыянальныя мовы савецкіх народаў ні ў якім разе на абмеркаванне ў Вярхоўным Савеце БССР не было б вынесена пытанне аб наданні беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай. Чыноўніцкі апарат БССР няшчадна пляжыў бы яе так, як гэта ён практыкаваў да Гарбачоўскай перабудовы.

Не маглі не ўразіць прыведзеныя ў дакладзе Ніны Мазай звесткі, што ў ходзе абмеркавання праекта Закона аб мовах прапановы і заўвагі ў адрас Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР, сродкі масавай інфармацыі паступілі больш чым ад 20 тыс. чалавек. Прычым, пераважная большыня з іх - 15 тыс. выказалася за прыняццё праекта Закона аб мовах. Некаторыя больш змястоўныя з прысланых лістоў былі агаляшаны. Гэта ад 148 студэнтаў і выкладчыкаў БДУ імя Леніна, мінчаніна Далідовіча (яго ліст змясціла рускамоўная газета "Советская Белоруссия"), вайскоўцаў-беларусаў з Казахстана. Супраць праекта Закона выказаліся 2359 чалавек, а 2137 чалавек - за наданне статусу дзяржаўнай разам з беларускай і рускай мове. Не сакрэт, што раскладка атрыманых Прэзідыумам Вярхоўнага Савета БССР лістоў не была б такой, калі б у рэспубліцы не вялася глыбокапрадуманая асветніцкая праца аб выключнай ролі беларускай мовы ў лёсе народа. Дзеля павышэння эфектыўнасці такой працы шмат намаганняў прыклала ТБМ імя Ф. Скарыны і асабліва яго кіраўніцтва.

Сярод аўтараў дасланых лістоў у Вярхоўны Савет БССР былі і прыхільнікі вызначэння статусу беларускай і рускай моваў праз правядзенне рэфэрэндуму - 231 чалавек. Камісія такой ідэі не падтрымала, спаслаўшыся на адсутнасць у краіне і адпаведнай практыкі, і заканадаўства. Не будзе іх і ў траўні 1995 года, на што не зверне аніякай увагі прэзідэнцкая сістэма ўлады ў сваім проста паталагічным жаданні не даць беларускай мове зацвердзіцца ў грамадскім жыцці, для чаго патрэбна было паступова вывесці адсюль мову суседняй краіны - рускую. (Працяг у наст нумары.)